

Wie hoort erbij?

De burgerij in de zeventiende-eeuwse Republiek

Over de thema's burgerij en de Republiek zijn boekenkasten volgeschreven. Denk alleen al aan de aandacht voor gilden, stadsraden, schutterijen en de economische welvaart tijdens de zeventiende eeuw in de Republiek. Allemaal onderwerpen waarin de burgerij een sleutelrol speelde. Om in de veelheid aan literatuur over dit onderwerp enige orde te scheppen zal hier een aantal kwesties aan bod komen met betrekking tot de vraag: wat betekende de burgerij en het burgerschap in en voor de Republiek tijdens de zeventiende eeuw?

Historische context 'Steden en burgers'

Kleio gaat dieper in op de deelvragen bij de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700'. In drie artikelen brengen drie jonge historici bij deze context de staat van het onderzoek in kaart, waardoor u een overzicht krijgt van dit examenonderwerp voor vwo. Bij de deelvraag zijn twee bronvragen geformuleerd die u kunt gebruiken in de bijbehorende school-examens. Dit derde artikel gaat in op de deelvraag: In hoeverre bepaalde de burgerij de ontwikkelingen in de Republiek in de Gouden Eeuw (1602-1700)?

Lotte van Hasselt is een PhD-kandidaat bij het project 'The Invention of the Refugee' aan de Universiteit van Amsterdam. **Daan Schuijt** maakte de examenvragen en is redacteur van Kleio.

Portret van Pieter de la Court, geschilderd door Abraham van den Tempel in 1667. Collectie Rijksmuseum.

1 Geert Janssen, 'The Republic of the Refugees: early modern migrations and the Dutch experience', *The Historical Journal* 60:1 (2017), 233-252, aldaar 246-247. Arthur Weststeijn, *Commercial Republicanism in the Dutch Golden Age: The Political Thought of Johan & Pieter de la Court* (Leiden 2012), 159-161.

Wie toegang had tot de burgerij en wie niet is een belangrijk aspect van deze vraag. Toegang tot de burgerij gaf economische en politieke mogelijkheden binnen de maatschappij. Alleen burgers konden zich aansluiten bij gilden en schutterijen, of toetreden tot stadsraden. Het burgerschap kon op verschillende manieren verkregen worden. In de meeste gevallen werd het burgerschap doorgegeven bij geboorte of via het huwelijk, maar het burgerschap kon ook gekocht worden. Dit laatste was meestal het geval voor migranten, waardoor, zoals Arthur Weststeijn beschrijft in *Commercial Republicanism in the Dutch Golden Age*, er een duidelijke scheiding ontstond tussen rijkere en armere migranten, die zich het burgerschap niet konden veroorloven. Hoeveel dit kostte, verschilde per stad. Leiden was bijvoorbeeld veel goedkoper dan Amsterdam en Haarlem. Daar stond echter

tegenover dat een immigrant die het burgerschap had gekocht zeven jaar moest wachten voordat hij dezelfde status had als burgers die in de stad geboren waren. Weststeijn beschrijft hoe Pieter en Johan de La Court, zelf nakomelingen van migranten uit Ieper, dit beleid bekritiseerden en pleitten voor gelijke rechten voor oude en nieuwe burgers. De broers beargumenteerden dit op basis van verschillende normen en waarden, zoals bijvoorbeeld christelijke gastvrijheid, maar stelden ook dat juist immigranten een grote rol speelden bij de economische welvaart van de Republiek.¹

Religie en toetreding

Niet alleen migranten kregen te maken met verschillende vormen van beleid wat betreft het toetreden tot de burgerij. Ook voor katholieken was de toegang tot de burgerij helemaal niet zo vanzelfsprekend in steden binnen de gerefor-

meerde Republiek. In het artikel *The politics of intolerance* laat Maarten Prak zien dat er in de Republiek sprake was van grote diversiteit tussen de verschillende steden en hun burgerij. Zo schrijft Prak dat de burgerij in Arnhem, Deventer, Nijmegen en Utrecht grotendeels bestond uit de calvinistische bevolkingsgroep, terwijl deze in Haarlem en Amsterdam veel gevarieerder was en ook katholieken een belangrijk aandeel vormden. Een van de verklaringen die Prak hiervoor geeft, is dat de steden in het oosten van de Republiek economisch op hun retour waren in de loop van de zeventiende eeuw, terwijl de westelijke steden op dat moment juist groeiden. In die zin zou het beleid tegen katholieken in de burgerij in de oostelijke steden geïnterpreteerd kunnen worden als een reactie op de economische stagnatie. Eenzelfde reflex constateert Prak ook in Holland later in de zeventiende eeuw, toen ook daar de economische groei vertraagde. Een andere verklaring voor het verschil in het toelaten van katholieken tot de burgerij kan volgens Prak ook gezocht worden in de manier waarop de burgerij in de verschillende steden georganiseerd was. In Utrecht, Zwolle en Deventer hadden de gilden en schutterijen veel invloed op de beslissing wie toegelaten kon worden tot de burgerij. In Utrecht was de economie bijvoorbeeld voor

een belangrijk deel gebaseerd op ambachtsproductie. De leden van de gilden waren goed georganiseerd en het was in hun belang om de toegang tot de lokale markten, en dus tot de burgerij, te beperken. In het westen werden de stadsraden daarentegen voornamelijk gedomineerd door handelsbelangen en waren daardoor meer geneigd de toegang tot de burgerij te vergemakkelijken.²

Economische welvaart

Vaak worden de burgerij en haar instituties gerelateerd aan de economische welvaart van de Republiek in de zeventiende eeuw. Breder nog, de burgerij in het algemeen wordt vaak in

verband gebracht met economische welvaart door zowel historici, politicologen als economen. Maarten Prak heeft dit onderwerp in *Citizens without Nations* uitgebreid onderzocht. In deze studie bouwt Prak voort op het werk van Max Weber. Die stelde dat de organisatie van de stedelijke burgerij, die in de middeleeuwse Europese steden opkwam, een belangrijke voorsprong gaf op Aziatische en Noord-Amerikaanse samenlevingen waar keizers en clans de macht in handen hadden. Weber identificeerde de burgerij als het unieke kenmerk dat de groei van Europa en de tegenstellingen tussen Europa en Azië verklaarde.³ Prak nuanceert en

relatieveert dit beeld in zijn boek, waarin hij de nadruk legt op het ontstaan van lokale instituties en structuren. Staten waar lokale of vooral stedelijke instituties het staatsbeleid konden beïnvloeden, floreerden in de vroegmoderne periode. Deze stedelijke instituties, zoals stadsraden, gilden en liefdadigheidsorganisaties, werden voor een belangrijk deel tot stand gebracht en georganiseerd door de burgerij.⁴

Burgerij en samenleving

De stedelijke burgerij had, volgens Prak, ook een essentiële rol in het succes van de Republiek. Dit beargumenteert hij onder andere aan de hand van het belastingstelsel in de Republiek. ▶

² Maarten Prak, 'The politics of intolerance: citizenship and religion in the Dutch Republic (seventeenth to eighteenth centuries)', in: Hsia en van Nierop, ed., *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age* (Cambridge 2002), 159-176.

³ Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (Berkeley 1978).

⁴ Maarten Prak, *Citizens without Nations. Urban citizenship in Europe and the world c. 1000-1789* (Cambridge 2018), 4-5. Nederlandse vertaling: Maarten Prak, *Stadsburgers. Stedelijk burgerschap voor de Franse Revolutie* (Amsterdam 2019).

Examenvraag 1

Bron: Poorterseed Nicolaas Parmentier (1690)

De poorterseed die Nicolaas Parmentier aflegde in de stad Amsterdam op 25 april 1690. Nicolaas Parmentier was een gevluchte hugenoot uit Parijs.

'U zweert dat u een goede en trouwe poorter zal zijn aan deze stad, de burgermeesters en regeerders en aan hun onderdanig zal zijn. Ook zult u de stad beschermen voor het kwaad dat u tegenkomt, de stad dan waarschuwt en de welvaart van de stad, met raad en daad, naar uw hele vermogen zal proberen te vergroten en helpen. Ten slotte zult u alles doen en laten zoals een goede Poorter betaamt.

Zo waarlijk moet u God Almachtig helpen

Getekend door: Nicolaas Parmentier, van Parijs, drukker en boekverkoper

Heeft zijn Poorter-Eed gedaan, zonder dat hij hiervoor hoeft te betalen, omdat de resolutie van de Edelen Heeren 36, raden, op 23 september 1681 hem daarvan bevrijd heeft. Ook is hem bij dezelfde resolutie, maar dan op 7 oktober van hetzelfde jaar, toegestaan om zich bij de gilde aan te sluiten en mag hij zijn ambacht uitvoeren en een winkel openen zonder dat hij hiervoor hoeft te betalen. Ook is hij vrij binnen de stad voor drie jaren en op kracht van de resolutie van de Heeren Staten van Holland en West-Friesland heeft hij per 25 september 1681 uitzondering van de tweehonderdste penning en alle buitengewone lasten en schattingen die de Edel Groot Mogende eventueel zou opstellen, wat deze buitengewone schattingen ook zouden mogen zijn.'

Actum in Amsterdam, 25 april 1690.

Vraag

Gebruik bovenstaande bron.

Het bestaande beeld van de Republiek in de zeventiende eeuw is dat van de bijzondere staatkundige positie en de economische en culturele bloei. Een historicus licht dat beeld toe met een aantal gegevens:

- De burgerij was de belangrijkste institutie in het bestuur van de steden in de Republiek. In de meeste steden waren de leden van de burgerij calvinistisch.
- In de meeste gevallen moesten migranten het burgerschap kopen. Het burgerschap in Amsterdam was relatief duur.
- De burgerij in Amsterdam werd in de zeventiende eeuw vooral door handelsbelangen gedreven en liet ook katholieke migranten toe. In oostelijke steden was sprake van economische neergang en hielden de gilden de poorten voor nieuwkomers gesloten.
- De steden in de Republiek kenden een hoge belastingdruk ten opzichte van het buitenland. Door een voortdurend onderhandelen binnen de stedelijke gemeenschappen werden opstanden hiertegen voorkomen. Je beschikt nu over enkele gegevens die het bestaande beeld van de Republiek in de zeventiende eeuw illustreren. Bij de poorterseed van Nicolaas Parmentier past de hypothese dat de burgerij van Amsterdam zijn komst als een economische meerwaarde voor de stad zag. Onderbouw deze hypothese en verwijst daarbij naar twee gegevens van de historicus.

Voorbeeld van een juist antwoord

In het geval de burgerij van Amsterdam Parmentier als een waardevolle nieuwkomer zag, zullen zij hem graag het burgerschap verlenen. Dat blijkt uit de volgende gegevens:

- Migranten moesten voor het burgerschap betalen en dat van Amsterdam was relatief duur, terwijl uit de eed blijkt dat Parmentier het burgerschap geschonken heeft gekregen.
- De belastingdruk was hoog en werd in voortdurend overleg aangepast, hetgeen te zien is in de vrijstellingen die Parmentier voor diverse belastingen kreeg.

Examenvraag 2

Bron: De burgemeester van Delft en zijn dochter (1655)

Adolf en Catherina Croeser, bekend als De burgemeester van Delft en zijn dochter. Schilderij door Jan Steen, 1655. Bron: Rijksmuseum.

Toelichting

Voor zijn woning aan de Oude Delft zit de rijke graankoopman Adolf Croeser met links op de voorgrond zijn dochter Catherina. Rechts staan een vrouw en zoon, waarschijnlijk vragen zij om een aalmoes. Op de achtergrond de calvinistische Oude Kerk van Delft, die in werkelijkheid vanuit dit perspectief niet te zien is.

Vraag

Gebruik de bron.

Dit schilderij van Jan Steen uit 1655 hangt in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Bij dit schilderij horen twee gegevens:

1. De compositie van het schilderij zou een verbeelding zijn van het embleem (spreuk) van de Nederlandse protestantse humanist Dirck Volkertsz. Coornhert (1522-1590): 'Het is de wil van God dat de rijkaard zijn nederige poorters zal ondersteunen, de armen die op zijn deur kloppen.'

2. Dit schilderij stond lange tijd bekend als *De burgemeester van Delft en zijn dochter*, tot onderzoek uitwees dat het graanhandelaar Adolf Croeser en zijn dochter betreft. Croeser leverde aan de brouwerij die Jan Steen bezat. Beredeneer of je op basis van deze gegevens de volgende conclusies bij het schilderij kunt trekken:

1. In de Republiek was het calvinisme het leidende geloof.
2. De Republiek nam weliswaar een bijzondere staatkundige positie in Europa in, maar was geen democratie.

Voorbeeld van een juist antwoord

Bij 1: Nee, het toont aan dat Jan Steen in zijn werk verwees naar het calvinisme door de Oude Kerk af te beelden.

Bij 2: Nee, de bijzondere staatkundige positie wordt niet duidelijk, omdat je niet weet of de graanhandelaar ook bestuurder is. Aan het verschil tussen arm en rijk kun je niets afleiden over democratie.

5 Prak, *Citizens without Nations*, 190, 198 en 200-202.

6 Remieg Aerts, 'Civil Society or Democracy? A Dutch paradox', *BMGN – The Low Countries Historical Review* 125:2-3 (2010), 209-236, aldaar 215-217, 235.

7 Prak, *Citizens without Nations*, 203.

8 *Ibidem*, 204.

In tegenstelling tot de omliggende landen, zoals Frankrijk en Engeland, groeiden de belastingopbrengsten enorm in de eerste decennia van de Republiek. Volgens Prak een teken dat de opstand breed gesteund werd. Ook na de opstand bleven de belastingen hoog en waren er relatief weinig protesten tegen. Deze hoge belastingen en relatieve rust waren alleen mogelijk door een precair systeem van constante onderhandelingen tussen en binnen lokale gemeenschappen, grotendeels georganiseerd door de burgerij.⁵ De burgerij in de Republiek had dus een groot effect op de samenleving tijdens de zeventiende eeuw. Ook had de burgerij grote invloed op lokaal,

provinciaal en nationaal niveau. Het is dan ook opmerkelijk, zoals Remieg Aerts in zijn artikel *Civil Society or Democracy* stelt, dat in het debat omtrent *civil society* (in het Nederlands ook wel burgermaatschappij of het maatschappelijk middenveld genoemd) weinig aandacht is besteed aan de Republiek. Dit gebrek aan aandacht is deels te verklaren doordat het onderzoek naar de 'burgermaatschappij' zich vaak vooral gericht heeft op de negentiende eeuw en de opkomst van vrij toegankelijke burgerorganisaties. Deze waren niet verbonden aan de overheid of de economische markt. Een voorbeeld hiervan zijn vakbonden. Dit was natuurlijk niet het geval met de burgerlijke instituties in de zeventiende-eeuwse Republiek. Toch waren deze instituties volgens Aerts wel onmiskenbaar een vroege uiting van burgerlijke en sociale zelforganisatie. Dit maakt dat juist de Republiek een interessant voorbeeld is van de invloed van de burgermaatschappij op de opkomst van de democratie.⁶

Stedelijke elite

De belangrijke rol van de burgerij sloot een bestuurlijke elite niet uit. De macht van deze elite werd voor een belangrijk deel gecontroleerd door de burgerij, waar zij zelf ook onderdeel van uitmaakte. De stedelijke elite steunde op de burgerlijke instituties, die in veel gevallen betrokken waren bij het vormen van het lokale beleid.⁷ Waar de Republiek tijdens de zeventiende eeuw profiteerde van het lokale bestuur en de lokale instituties, werd dit na verloop van tijd een probleem. Zoals Prak in zijn conclusie schrijft, was de lokale burgerij niet langer genoeg om de Republiek effectief te besturen. De stedelijke gemeenschappen moesten een eenheid worden, maar de stap waarin de verschillende stedelijke gemeenschappen en instituties bij elkaar kwamen in een 'nationaal gecoördineerd systeem', bleek niet zo simpel te zijn.⁸ ■

Amsterdamsche schutters, ook wel bekend als 'De magere compagnie'. Geschilderd door Frans Hals, 1637. Collectie Rijksmuseum.

Alle examenvragen in deze *Kleio* staan ook op www.vgnkleio.nl.